

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 347.4

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОГОВОРОМ СТРАХУВАННЯ

Надія ВОРОНІНА,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться аналіз наявних концепцій, теоретичних положень, правових норм, що стосуються поняття цивільно-правової відповідальності за договором страхування. Більш детально досліджено перспективну (позитивну) та негативну (ретроспективну) відповідальність за договором страхування.

Ключові слова: страхове зобов'язання, страхування, договір страхування, відповідальність, перспективна (позитивна), негативна (ретроспективна).

SEPARATE ISSUES OF CIVIL LIABILITY UNDER THE INSURANCE CONTRACT

Nadiia VORONINA,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Civil Law
of National University "Odessa Academy of Law"

SUMMARY

This article analyzes the existing concepts of theoretical provisions, legal norms relating to the concept of civil-law liability under the insurance contract. Prospective (positive) and negative (retrospective) liability under the insurance contract are investigated in more detail.

Key words: insurance obligation, insurance, insurance contract, liability, perspective (positive), negative (retrospective).

REZUMAT

Articolul analizează conceptele existente, dispozițiile teoretice, normele juridice referitoare la noțiunea de răspundere civilă în cadrul contractului de asigurare. În detaliu, se investighează răspunderea potențială (pozitivă) și negativă (retrospectivă) în cadrul contractului de asigurare.

Cuvinte cheie: obligație de asigurare, asigurare, contract de asigurare, răspundere, perspectivă (pozitivă), negativă (retrospectivă).

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України збільшується потреба громадян, організацій і навіть самої держави в захисті своїх майнових інтересів. Вважаємо, що лише страхування сьогодні може надати гарантії відновлення порушених інтересів у разі непередбачених природних, техногенних та інших явищ, та позитивно вплинути на зміцнення фінансів держави; звільнити бюджет від витрат на відшкодування збитків за настання страхових випадків.

У процесі нормотворчої та правозастосовчої діяльності в галузі страхування вже накопичено певний позитивний досвід практичного застосування. Багато уваги приділяється законодавчому врегулюванню питань, пов'язаних з укладенням договору страхування, менше – з його виконанням. І негативним є те, що залишається теоретично і практично не дослідженим належним чином питання відповідальності за договором страхування.

Актуальність теми дослідження. Розвиток і чітке визначення відповідальності за договором страхування має стимулювати правомірну поведінку в страхових відносинах. Очевидно, що дослідження цивільно-правової відпо-

відальності за договором страхування, із зазначених вище позицій, є актуальним як у теоретичному, так і в практичному сенсі.

Стан дослідження. Питання щодо договору страхування висвітлювали у своїх роботах такі українські науковці, як: В. Базилевич, О. Залетов, Р. Майданик, О. Міхно, С. Осадець, Я. Чап'їчадзе, та вчені інших країн: В. Сербровський, О. Худяков, Г. Шершеневич. Вимагають подальшого наукового дослідження поставлені проблеми щодо визначення цивільно-правової відповідальності за договором страхування.

Незважаючи на те, що питання цивільно-правової відповідальності за порушення договору досліджуються, мабуть, стільки ж, скільки існує цивільне право, однак єдиної концепції не напрацьовано і дотепер. Доцільність звернення до даної тематики багато в чому зумовлена і радикальними змінами в новітньому українському законодавстві, необхідністю проаналізувати і переосмислити зміст і призначення цивільно-правової відповідальності в нових соціально-економічних умовах. Зважаючи на це, потребують додаткового вивчення та дослідження питання цивільно-

правової відповідальності за договором страхування, з урахуванням специфіки такого договору.

Об'єктом дослідження є страхові правовідносини.

Предметом дослідження є цивільно-правова відповідальність за договором страхування.

Мета і завдання статті. Метою є розкриття особливостей цивільно-правової відповідальності за договором страхування та вироблення пропозицій щодо оптимізації її законодавчого регулювання.

Відповідно до визначеної мети, необхідно вирішити такі завдання:

– дослідити основні концепції поняття цивільно-правової відповідальності;

– розглянути правове регулювання перспективної (позитивної) і негативної (ретроспективної) відповідальності за договором страхування.

Під час наукового дослідження використовувалися такі наукові методи пізнання, як порівняння, спостереження, абстрагування, історичний метод, порівняльно-правовий, аналітичний та інші.

Виклад основного матеріалу. Необхідність страхування в сучасних умовах соціальної та ділової активності не викликає жодних сумнівів, оскільки воно є найбільш зручним і гнучким інструментом для швидкого відшкодування збитку і втрат, що виникають в різних сферах життєдіяльності.

Згідно зі ст. 1 Закону № 85/96-ВР, страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб і юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами й юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) і доходів від розміщення коштів цих фондів [1, с. 56, 237].

Договір страхування – це договір, за яким одна сторона (страховик) зобов'язується в разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору [2, с. 29].

У разі порушення умов договору сторони несуть цивільно-правову відповідальність.

Як відомо, юридична відповідальність – одне з найбільш складних, значних і полемічних правових явищ. У цій категорії максимально яскраво виражена сутність самого права, його найважливіші функції та значення в суспільстві. Вона найтіснішим чином пов'язана з більшістю інших ключових понять права (правовою нормою, державним примусом, правопорушенням та ін.). Юридична відповідальність багато в чому неможлива без них, а вони – у відриві від неї [3, с. 84].

У практичному плані гострота й актуальність будь якого питання щодо відповідальності пояснюється її зв'язком із правопорушенням, посяганням на конкретні суб'єктивні права учасників правовідносин. Особливість феномена юридичної відповідальності полягає і в тому, що вона найбільш близька до процесу правозастосування й юридичної практики – майже в будь-якій судовій справі є питання щодо відповідальності. Зазначені риси також притаманні відповідальності за порушення договірних зобов'язань. Договір становить основу взаємодії в сучасній ринковій економіці; він посідає особливе місце в житті людей і організацій, являє собою водночас і локальну соціально-економічну систему взаємовідносин, і принцип їх організації. Сьогодні збільшення значення цивільно-правового договору, свобода його укладення і формування умов, збільшення

масштабів застосування загострюють і проблему договірної дисципліни.

Зміст будь-якої юридичної відповідальності визначається характером і призначенням норм відповідної галузі. У цивільному праві домінантою відповідальності [4, с. 217], що виражає її сутність, є необхідність відновлення колишнього (до правопорушення) становища кредитора, захист порушених прав. Покарання й обтяження можуть бути наявними в акті залучення до відповідальності, але не становлять ні зміст, ні бажану функцію цивільно-правової відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність – це особливий правовий стан наслідок вчиненого правопорушення, вона має бути пов'язана з можливостями (правом) особи, яка постраждала, а не з обов'язком правопорушника [5, с. 208]. Порушення прав у даній галузі повинно розглядатися в подвійному аспекті: а) як діяння правопорушника; б) як шкідливий результат, що виник щодо потерпілого [6, с. 304].

Як нами було визначено, є низка наукових підходів до визначення поняття цивільно-правової відповідальності, запропонованих такими видатними цивілістами, як: В. Грибанов [7, с. 209], який розглядає відповідальність як форму державного примусу; О. Іоффе [8, с. 97], який обґрунтував поняття відповідальності як санкцію за правопорушення; В. Тархов [9, с. 281], який визначає відповідальність як обов'язок дати звіт про свою поведінку; В. Хохлов [10, с. 16–17], що розглядає відповідальність як особливий правовий стан. Деякі вчені підтримують концепцію поняття цивільно-правової відповідальності та виділяють два її аспекти: перспективний (позитивний) і негативний (ретроспективний) [11, с. 400].

Відомі різноманітні класифікації видів цивільно-правової відповідальності за такими ознаками: за характером розподілу відповідальності між декількома особами, за підставою виникнення відповідальності; за характером суспільних відносин, які регулюються різними інститутами цивільного права.

Всебічно досліджуючи умови укладення договору страхування, варто звернути увагу на те, що договір страхування досить складний для розуміння, у ньому вживається багато страхових термінів («страховий ризик», «страхова премія», «страхова сума», «умовна і безумовна франшиза» тощо), які потребують спеціального роз'яснення. Одним з основних обов'язків страховика, що реалізує принцип найвищої довіри, є його обов'язок роз'яснити страхові терміни, положення, особливо ті, які незрозумілі страхувальнику.

Закріплення в законодавстві обов'язкових видів страхування відповідальності призводить до соціалізації ризику, розкладанню збитків на безліч осіб, що спричиняє невжиття до страхувальника – заподіювача шкоди заходів відповідальності. Так, власник транспортних засобів, що має поліс страхування відповідальності, у разі своєї вини в дорожньо-транспортній пригоді компенсує заподіяну шкоду за рахунок страхування. Основним заходом відповідальності для заподіювача шкоди, що застрахував свою відповідальність, є лише сплата страхової премії.

Особливістю перспективної (позитивної) цивільно-правової відповідальності за договором страхування є те, що вона виражається в реалізації сторонами страхового принципу найвищої довіри як до настання, так і після настання страхового випадку.

Підставу перспективної (позитивної) цивільно-правової відповідальності розуміють як норми цивільного законодавства, договорів, звичаїв ділового обороту, а підставою ретроспективної цивільно-правової відповідальності є правопорушення.

В. Тархов визначає, що головними в складі правопорушення є протиправність, причинний зв'язок між шкодою і

виною, хоча в деяких випадках, визначених законом, відповідальність може настати і за відсутності вини [12, с. 283].

Отже, варто визначити: по-перше, складність страхових відносин; по-друге, неможливість об'єднання таких визначень в одне, тому що вони істотно відрізняються одне від одного; по-третє, виявлення спільного для цих договорів. Договір страхування варто визначити насамперед як страхове зобов'язання, учасниками якого є страховик, страхувальник, вигодонабувач, застрахована особа [13, с. 279].

На нашу думку, особливе місце в страховому правовідношенні посідає страховик, з діями якого пов'язаний майновий захист прав страхувальника. Правовий статус страховика характеризується, з одного боку, висуванням до нього високих вимог, особливо під час ліцензування, з іншого боку, закріпленням норм, що забезпечують його фінансову стабільність (створення страхових резервів, системи перестрахування) і надають гарантії діяльності на страховому ринку (обмеження під час створення іноземними юридичними особами страхових організацій на території України) [14, с. 212].

Правовий статус страхувальника, вигодонабувача, застрахованої особи характеризується наявністю страхового інтересу, що є об'єктивною передумовою договору страхування. Страховому інтересу притаманні такі ознаки: майновий, юридичний, «суб'єктивний», правомірний, які по-різному проявляються в договорах особистого і майнового страхування.

Фундаментальним принципом страхування є принцип найвищої довіри, зміст якого в загальному вигляді означає, що сторона договору страхування зобов'язані вести себе сумлінно стосовно один до одного. Дія зазначеного принципу пов'язується передусім з обов'язком страхувальника під час укладання договору страхування, а також у період дії договору повідомляти всі відомості про об'єкт страхування, про всі обставини, які можуть істотно вплинути на ступінь ймовірності настання страхового випадку, на розмір збитків.

Найбільш поширеним серед заходів відповідальності є стягнення неустойки і відсотків за користування чужими грошовими коштами. Рідко застосовуються такі заходи відповідальності, як відшкодування збитків і компенсація моральної шкоди, через відсутність належних методик їх розрахунку. Заходами негативної (ретроспективної) цивільно-правової відповідальності є: відшкодування збитків, сплата неустойки, стягнення відсотків за користування чужими грошовими коштами, компенсація моральної шкоди, а для страхувальника – відмова страховика у виплаті страхового відшкодування за договором майнового страхування або страхової суми за договором особистого страхування [15, с. 590].

Аналіз страхових правовідносин дозволяє визначити специфіку формування та розвитку правового механізму захисту прав страхувальників.

Правовий механізм захисту прав страхувальників охоплює:

- законодавчі акти про захист прав страхувальників;
- контроль органів державного страхового нагляду за діяльністю страховика з метою охорони прав страхувальників;
- створення невідприємницьких організацій у сфері страхування, діяльність яких спрямована на захист прав страхувальників;
- розвиток і вдосконалення судової практики щодо захисту прав страхувальників [16, с. 45].

Висновки. Цивільно-правову відповідальність за договором страхування варто розглядати у двох аспектах: перспективному (позитивному) і негативному (ретроспективному). Перспективна (позитивна) цивільно-правова

відповідальність за договором страхування – це врегульований законодавством про страхування додатковий обов'язок учасників страхового зобов'язання давати звіт у своїх діях за належне виконання основних обов'язків. Негативна (ретроспективна) цивільно-правова відповідальність за договором страхування – це врегульований законодавством про страхування додатковий обов'язок учасників страхового зобов'язання давати звіт у своїх діях за невиконання обов'язків, за вчинення правопорушення в галузі страхування, пов'язаний із застосуванням заходів відповідальності. Заходами ретроспективної цивільно-правової відповідальності є: відшкодування збитків, сплата неустойки, стягнення відсотків за користування чужими грошовими коштами, компенсація моральної шкоди, а для страхувальника – відмова страховика у виплаті страхового відшкодування за договором майнового страхування або страхової суми за договором особистого страхування.

У зв'язку із встановленням в законодавстві нових обов'язкових видів страхування відповідальності, завдяки яким відбувається соціалізація ризику, розкладання збитків на безліч осіб, знижується роль ретроспективного (негативного) аспекту цивільно-правової відповідальності.

Список використаної літератури:

1. Берсім А. Відповідальність за порушення страхового законодавства. Правове забезпечення соціальної сфери: матеріали 7-ої Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Одеса, 16 квітня 2016 р. 2016. 566 с. С. 236–239.
2. Законодавство України про страхування: зб. офіц. текстів законів станом на 3 вересня 2012 р. / упоряд. Ю. Русник. К.: ЦУЛ, 2012. 411 с.
3. Пилипенко С. Договір страхування: цивільно-правова характеристика. Прикарпатський юридичний вісник: зб. наук. праць. 2011–2015. Вип. 1 (7). 139 с. С. 28–32.
4. Кельман М., Мурашин О., Хома Н. Загальна теорія держави та права: підручник. 3-тє вид., стер. Львів: Новий Світ-2000, 2013. 584 с.
5. Павлова Е. Основные принципы гражданско-правовой ответственности. Цивилистические записки. Вип. 3: Гражданско-правовая ответственность: проблемы теории и практики / под научн. редакцией В. Рыбакова. М: Издательская группа «Юрист», 2003. С. 217.
6. Соботник Р. Особливості цивільно-правової відповідальності сторін за договором страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки. Часопис Київського університету права: укр. науково-теоретичний часопис. 2001–2016. № 1. С. 207–211.
7. Адамов А. Права та обов'язки сторін договору страхування відповідальності. Сучасний вимір держави та права: зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. «Четверті Прибузькі юридичні читання». Миколаїв, 28–29 листопада 2008 р. 2008. С. 304–305.
8. Грибанов В. Осуществление и защита гражданских прав. М., 2000. С. 299.
9. Иоффе О. Обязательственное право. М., 1997. С. 97.
10. Тархов В. Гражданское право.: общая часть: курс лекций. Чебоксары, 1997. С. 281.
11. Хохлов В. Ответственность за нарушение договора по гражданскому праву. Тольятти, 1997. С. 16–17.
12. Шевченко Я. Понятие юридической ответственности: объективный и субъективный аспекты. Ежегодник украинского права: сб. научн. трудов. 2008–2012. № 4. С. 399–403.
13. Тархов В. Гражданское право: общая часть: курс лекций. Чебоксары, 1997. С. 283.
14. Жила А. Суб'єкти страхових правовідносин. Правове життя сучасної України: тези доповідей 10-ї звіт. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. Складу. Одеса, 27–28 квітня 2007 р. 2007. 480 с. С. 279–281.

15. Літвінова О. Відповідальність страховика за договором страхування: проблемні питання. Сучасні проблеми правової системи України: зб. матеріалів 4-ї Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 22 листопада 2012 р. 2012. 514 с. С. 211–214.

16. Гришук В. Негативная (ретроспективная) юридическая ответственность и ее основания. Ежегодник украинского права: сб. научн. трудов. 2008–2013. № 5. С. 590–602.

17. Якібчук Н. Об'єкт правовідносин страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. Адвокат: загальнодерж. період. вид. 2011. № 7. С. 45–48.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Вороніна Надія Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Voronina Nadiia Viktorivna – Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law of National University “Odessa Academy of Law”

